

Országos Szilárd Leó Fizikaverseny Döntő 2016. Kísérleti feladat

Hőmérsékleti sugárzás tulajdonságainak (Stefan-Boltzmann törvény) mérése

A Stefan-Boltzmann törvény szerint egy T hőmérsékletű fekete test P sugárzási teljesítménye a hőmérséklet negyedik hatványával arányos: $P = A \cdot \sigma \cdot T^4$, ahol A a sugárzó felület, T a hőmérséklet Kelvinben, és σ a Stefan-Boltzmann állandó, melynek értéke: $5,62 \cdot 10^{-8} \text{ W}/(\text{m}^2\text{K}^4)$.

a) A mérés során kísérelje meg igazolni, hogy a kisugárzott teljesítmény a sugárzó test abszolút hőmérsékletének negyedik hatványával arányos ($P \sim T^4$)!

b) A mért és a megadott adatok segítségével számítsa ki a sugárzást kibocsátó fekete test (egy izzólámpa wolframszálának) felületét!

1) A teljesítmény mérése

A mérés során a sugárzónk egy wolframszálás izzólámpa. Az általa kibocsátott sugárzási teljesítményt úgy mérjük, hogy egy belül feketére festett rézcsövet helyezünk köré, amely elnyeli a sugárzást, és ezáltal kissé felmelegszik. Az elnyelt energiát a rézcső felmelegedéséből a hőmennyiség kiszámításához használt egyenlettel határozzuk meg:

$$Q = c \cdot m \cdot (T_r - T_0)$$

A rézcső által elnyelt sugárzási teljesítmény az elnyelt hő (Q) és a T_0 hőmérsékletről a T_r hőmérsékletre melegedéshez szükséges időnek az ismeretében kiszámítható.

A vörösréz csövek tömegét (m) a mérőhelyen lévő papíron találjuk, a vörösréz fajhője $c = 390 \text{ J}/(\text{kg}\cdot\text{K})$. A rézcsövek méretei: 35 mm hosszú, belső átmérő 13 mm, külső átmérő 15 mm. A rézcső két vége felé induló sugárzás nem a rézcsövet melegíti, emiatt ezekből a geometriai adatokból meghatározható, hogy az izzólámpa által kibocsátott sugárzási teljesítmény kb. 35%-a elvész a mérés számára (a sugárzás érzékelésének „geometriai hatásfoka” ~65%).

A rézcsövek T_r hőmérsékletét elektronikusan egy termisztorral mérjük. A termisztor olyan félvezető anyagból készített eszköz, ami a hőmérsékletváltozás hatására megváltoztatja az ellenállását, így hőmérőként használható - de használat előtt még kalibrálnunk kell. A termisztor ellenállása exponenciális függvénye a T_r hőmérséklet reciprokának:

$$R_t(T_r) = R_{t_0} \cdot e^{\frac{E_0}{k} \left(\frac{1}{T_r} - \frac{1}{T_0} \right)}$$

Itt R_{t_0} a termisztor T_0 hőmérsékleten (Kelvin) mért ellenállása, E_0 a félvezetőre jellemző konstans energia és k a Boltzmann állandó. A kalibrálást több, hőmérővel mért (ismert hőmérsékletű) pontban mért termisztor-ellenállás segítségével lehet elvégezni. A függvény ismeretében meggondolható, hogy a mért ellenállás (R_t) logaritmusát érdemes ábrázolni a T_r (Kelvinben mért) hőmérséklet reciprokának függvényében, mert így a kalibrálás utáni leolvasás egyszerűbb és pontosabb lesz. A kalibrálás után a megmért ellenállás ismeretében a termisztor hőmérsékletének a reciproka leolvasható a kalibráló görbéről.

Együttműködő partnerünk: MVM Paks II. Atomerőmű Fejlesztő Zrt.

Országos Szilárd Leó Fizikaverseny Döntő 2016. Kísérleti feladat

2) Az izzószál hőmérsékletének mérése

A teljesítmény hőmérséklettől való függésének igazolásához a kibocsátó test (izzószál) hőmérsékletét is ismerni kell. Az izzószál (T_i) hőmérsékletét annak alapján határozzuk meg, hogy a wolfram ellenállása jó közelítéssel a hőmérséklet lineáris függvénye:

$$R_i(T_i) = R_{i0}[1 + \alpha(T_i - T_0)]$$

Itt R_{i0} az izzólámpa T_0 szobahőmérsékleten mért ellenállása (ezt is a mérőhelyen lévő papíron találjuk, de meg is mérhetjük a multiméterrel), R_i az izzószál T_i hőmérsékleten mért ellenállása, és $\alpha \approx 4.5 \cdot 10^{-3} \text{ K}^{-1}$, a wolfram ellenállásának a hőmérsékleti együtthatója. A wolframszál R_i ellenállását a rajta átfolyó áram és a rajta eső feszültség mérésével kapjuk meg. Az R_i ellenállás megméréseivel a fenti összefüggés alapján a szál hőmérséklete meghatározható.

3) A méréshez szükséges eszközök:

- Hőmérő	- Állítható tápegység	- Stopper, vagy más időmérő
- Termisztor	- 12 V-os izzólámpa, foglalatban	- 2 db digitális multiméter
- 3 db, 200 cm ³ -es laboratóriumi főzőpohár	- 5 db, belül fekete rézcső	- Állvány
- forró és hideg vízzel	- Huzalok	- Szigetelőszalag

Mérési feladatok:

- 1) **Gondosan olvassuk végig a teljes mérésleírást!**
- 2) Hőmérővel mérjük meg a T_0 szobahőmérsékletet, és számoljuk át Kelvinbe.
- 3) Mérjük meg a wolframszál (R_{i0}) és a termisztor ellenállását (R_{t0}) szobahőmérsékleten (T_0).
- 4) Végezzük el a termisztor kalibrálását a hőmérő segítségével. (A termisztor *névleges* ellenállása nagyságrendileg 1000 Ohm.) A különböző hőmérsékleteket forró és hideg víz keverésével állítsuk elő. Javasoljuk minimum 8 pont felvételét.
- 5) Állítsuk össze úgy a kapcsolást, hogy mérni tudjuk az izzólámpára jutó feszültséget, a lámpán átfolyó áramot, és a termisztor ellenállását. FONTOS! Írjuk fel az izzólámpa sorszámát a jegyzőkönyvre!
- 6) A méréshez szigetelőszalaggal ragasszuk a termisztor az egyik rézcső közepére, és állítsunk be egy olyan feszültséget, ahol az izzólámpa már éppen világítani kezd. Ezt követően helyezzük rá a rézcsövet a lámpára. **Figyeljünk rá hogy az izzó ne érjen hozzá a csőhöz!** Indítsuk el a stoppert, és figyeljük a termisztor ellenállásának a változását. Mérjük addig, amíg a termisztor ellenállása érzékelhetően meg nem változik. Ekkor kapcsoljuk ki a lámpát, és várjunk rövid ideig, hogy a rézcső hőmérséklete a hővezetés révén kiegyenlítődjön, de még a környezetbe történő hővesztés elhanyagolható legyen. Jegyezzük fel a mérés alatt az izzóra eső feszültség, az izzón folyó áram, a termisztor ellenállása, és a mérési időtartam értékeit!
- 7) Cseréljük csövet (hogy mindig szobahőmérsékletre induljon a melegítés), és végezzük el ismét a 6. pontban leírt mérést megnövelt lámpafeszültséggel. A feszültséget növelve mérjük összesen legalább 8 hőmérsékleten. A feszültségek maximuma 12 V lehet, ügyeljünk rá hogy az izzólámpa ne égjen ki!

Együttműködő partnerünk: MVM Paks II. Atomerőmű Fejlesztő Zrt.

Országos Szilárd Leó Fizikaverseny Döntő 2016. Kísérleti feladat

- 8) Számítsuk ki a rézcsövek által elnyelt hősugárzás teljesítményét (P) minden hőmérsékleten!
- 9) Ábrázoljuk a kiszámított sugárzási teljesítményt a wolframszál hőmérséklete negyedik hatványának függvényében $P = f(T_i^4)$ (milliméterpapíron vagy Excelben), és állapítsuk meg a grafikonra illesztett egyenes meredekségét (vonalzóval vagy számítógéppel).
- 10) Számítsuk ki a sugárzást kibocsátó wolframszál felületét! *Emlékeztető:* a mérés geometriai határfoka 0,65 (lásd korábban).
- 11) Milyen hibákkal és mérési bizonytalanságokkal terhelt a mérés? Mekkora ezek nagyságrendje, és mekkora lehet a mérés teljes bizonytalansága?
- 12) Készítsünk jegyzőkönyvet a mérésről, tapasztalatainkról. Ha számítógépes fájlt használunk, a fájlt az „Asztal”-ra tegyük, a fájlnev pedig legyen XX.yyy, ahol XX a versenyző kódja, yyy a kiterjesztés (pl. „84.xls”).

A pontozás alapja a jegyzőkönyv minősége: annak rendezettsége, a mért és számított adatok közlési formája, a gondolatmenet követhetősége, valamint az, hogy a mérés a jegyzőkönyv alapján megismételhető-e. Az egyes mérőhelyek nem egyformák (mi minden mérőhelyet előre lemértünk, az eltéréseket a javításnál figyelembe vesszük). A mérési adatok esetleges manipulálása a szebb irodalmi egyezés érdekében felesleges, illetve szigorúan tilos (pontlevonással jár)!

Megjegyzések:

- **Ne habozzunk segítséget kérni, ha valami furcsaságot észlelünk a mérés során!** Egy, az alkatrészeket vagy műszereket érintő technikai probléma könnyen orvosolható a kérdéses eszköz cseréjével, ellenkező esetben értékes időt vehet el a mérésből.
- A mérés során végig figyeljünk a kontakthibákra mind az izzónál, mind a termiszturnál!
- A tápegység áramkorlátozó („Current”) gombját tekerjük maximumra!
- Az izzónál 100 mA nagyságrendű áramokat kell mérni.
- Maximum 12 V-ig menjünk fel az izzó feszültségével.
- **Ügyeljünk arra, hogy az izzó ne égjen ki!**
- A tizedesjegyeket csak a mérés pontosságának határain belül értelmes megadni. Egy példával élve egy 10% relatív bizonytalanságú mérés esetén értelmetlen 3 értékes tizedesjegy pontossággal dolgozni. (Ezzel egyben időt is spórolunk a jegyzőkönyv készítése során.)

FONTOS!

Beadandó az olvashatóan írt „Mérési jegyzőkönyv”, amely tartalmazza a mérést végző azonosítóját, a mérések minden fontos paraméterét, a mért nyers adatokat, az eljárást (lépésenként), amellyel a végeredményhez eljutottunk, a számított részeredményeket, a végeredmény(ek)e)t, a végeredmény(ek) bizonytalanságát és a bizonytalanság kiszámítási vagy becslési módját, az eredmények diszkutálását, valamint minden olyan információt, amely a mérés reprodukáláshoz szükséges. **A mérési jegyzőkönyvnek olyannak kell lenni, hogy annak alapján bárki a mérést megismételhesse, és (a mérés bizonytalanságán belül) hasonló eredményt kaphasson.**

A jegyzőkönyv beadható tisztán elektronikus formában is, ezesetben a papírra írjuk rá hogy a jegyzőkönyv elektronikusan került benyújtásra, és adjuk meg a fájl(ok) neveit.

Együttműködő partnerünk: MVM Paks II. Atomerőmű Fejlesztő Zrt.